

Tomasz Jacek Lis

<https://orcid.org/0000-0003-0188-5755>

Wydział Historyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

Robert William Seton-Watson i Polacy w czasie I wojny światowej*

Abstrakt: Artykuł prezentuje sylwetkę Roberta Williama Setona-Watsona (1879–1951), a także charakteryzuje jego najważniejsze geopolityczne koncepcje głoszone przed, jak i podczas I wojny światowej. Ponadto zajmuje się stosunkiem brytyjskiego dziennikarza do Polaków i sprawy polskiej w tym czasie.

Słowa kluczowe: Robert William Seton-Watson, stosunki polsko-brytyjskie, I wojna światowa, Europa Środkowo-Wschodnia, Bałkany.

Abstract: The article presents the figure of Robert William Seton-Watson (1879–1951) and analyses his most important geopolitical conceptions from the period before the First World War and during the conflict. Moreover, it shows the British journalist's point of view on the question of Poles and Polish independence during this time.

Keywords: Robert William Seton-Watson, Polish-British relations, First World War, Central and Eastern Europe, the Balkans.

Współczesny geopolityczny kształt Europy Środkowo-Wschodniej ukształtował się w największej części za sprawą układów pokojowych zawartych po zakończeniu I wojny światowej. Późniejsze wydarzenia zmieniały co prawda

* Artykuł powstał dzięki stypendium Fundacji Lanckorońskich z Brzezia, które umożliwiło mi przeprowadzenie kwerendy w Archive of School of Slavonic and East European Studies, British Library, and National Archive.

granice poszczególnych państw, niemniej jednak to właśnie szereg konferencji pokojowych z lat 1918–1923 dał początek nowoczesnym państwom, które choć w nieco zmienionej formie (jak nieistniejąca dziś Czechosłowacja czy Królestwo SHS), wciąż egzystują na mapach.

Chociaż przy okazji 100. rocznicy zakończenia I wojny światowej w różnych krajach podkreślano niewątpliwy wkład miejscowych liderów w uzyskanie niepodległości, nie należy pomijać faktu, że równie ważnym elementem, który przyczynił się do powstania wyżej wspomnianych państw, była postawa Ententy. To właśnie liderzy polityczni zwyciężskich mocarstw, przede wszystkim USA, Francji i Wielkiej Brytanii, decydowali o tym, czy dany kraj będzie istniał (np. Polska, Czechosłowacja), czy też nie (Austro-Węgry).

Wśród licznych czynników, które wpłynęły na decyzję polityków odnośnie do powojennego kształtu Europy Środkowo-Wschodniej, były głosy doradców, jak również nastroje opinii publicznej. Wśród doradców rolę wiodącą niekoniernie musiał mieć gabinet polityczny, gdyż równie dobrze mógł to być naukowiec – specjalista w danej dziedzinie, służący swoimi talentami narodowi¹. Jeśli idzie o opinię publiczną, to w epoce przedtelewizyjnej największe znaczenie w kształtowaniu postaw społeczeństwa miała prasa, zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych, gdzie piśmienność była na wysokim poziomie. Poruszano w niej m.in. kwestie stosunków międzynarodowych. Redaktorzy poszczególnych tytułów mogli dowolnie kształtować postawy obywateli, tak aby uzyskać ich aprobatę lub dezaprobatę pewnych działań politycznych².

Powyższe wnioski prowadzą do bardzo konkretnej refleksji, która zresztą była wielokrotnie omawiana w literaturze. Otóż w czasie I wojny światowej znaczący wpływ na sytuację polityczną mieli intelektualni, niebędący zawodowymi politykami, którzy za sprawą swojej działalności propagandowej (o charakterze zarówno naukowym, jak i publicystycznym) oddziaływali tak na masy, jak i na poszczególnych polityków, przez co odegrali istotną rolę w kształtowaniu geopolitycznego kształtu Europy, zwłaszcza Europy Środkowo-Wschodniej³.

¹ Pod koniec I wojny światowej, jak i po jej zakończeniu szczególnie istotną rolę odgrywali geografowie i etnolodzy z krajów Europy Środkowo-Wschodniej, którzy starali się podać naukowe argumenty przemawiające za słuszością przyznania ich krajom wskazanych ziem. V. Duančić, *Geography and Nationalist Visions of Interwar Yugoslavia*, London 2020, s. 73–75; M. Górny, *Wielka Wojna profesorów. Nauki o człowieku (1912–1923)*, Warszawa 2014, s. 142–146.

² J. McEwen, „Brass-Hats” and the British Press During the First World War, „Canadian Journal of History” 1983, t. XVIII/1, s. 43–68; J. Bennet, M. Hampton, *World War I and the Anglo-American Imagined Community: Civilization vs. Barbarism*, w: *Anglo-American Media Interactions, 1850–2000*, red. J.H. Wiener, M. Hampton, New York 2007, s. 155–175. O roli Setona-Watsona zob. G.S. Messinger, *British Propaganda and the State in the First World War*, Manchester–New York 1992, s. 163–166, 179.

³ L. Balikić, *Najbolje namiere. Britanski i francuski intelektualci i stvaranje Jugoslavije*, Zagreb 2022, s. 51–64.

Jedną z takich osób był bez wątpienia brytyjski intelektualista, dr Robert William Seton-Watson, którego działalność zwłaszcza na rzecz Czechów, Słowaków i narodów południowosłowiańskich doczekała się niemałej literatury⁴. W Polsce jego działania nie zdobyły szczególnej popularności, choć był on bez wątpienia jedną z kluczowych osób, niebędących politykami, które wpływały na postawę Wielkiej Brytanii względem narodów słowiańskich zamieszkujących Austro-Węgry w czasie I wojny światowej⁵. W polskiej historiografii nazwisko Setona-Watsona pojawia się sporadycznie. Dysponujemy zaledwie jednym artykułem naukowym w języku polskim, poświęconym jego koncepcjom Europy Środkowo-Wschodniej⁶. Kwerenda w archiwum Szkoły Nauk Słowiańskich i Wschodnioeuropejskich (School of Slavonic and East European Studies) King's College w Londynie, gdzie znajduje się spuścizna Setona-Watsona, dała możliwość rozszerzenia badań nad jego postacią w kontekście jego stosunku do Polaków, a zwłaszcza sprawy polskiej w Wielkiej Brytanii w czasie I wojny światowej.

⁴ Do najważniejszych publikacji na jego temat należą monografie: G.H. Bolsover, *Robert William Seton-Watson, 1879–1951*, London 1951; H. Seton-Watson, Ch. Seton-Watson, *The Making of New Europe. R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, London 1981; S. Ćosić, Z. Grijak, *Figure politike – Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012; C. Bodea, *R.W. Seton-Watson and the Romanians, 1906–1920*, București 1988, jak również artykuły anglosaskich historyków: R.B. Betts, *Robert William Seton-Watson (1879–1951)*, „The Slavonic and East European Review” 1951, t. XXX, s. 252–255; H. Seton-Watson, *Robert William Seton-Watson i jugoslawenske pitanje*, „Časopis za Suvremenu Povijest” 1970, t. II, s. 75–96; A.J. May, *Seton-Watson and the Treaty of London*, „The Journal of Modern History” 1957, t. XXIX, nr 1, s. 42–47; idem, *R.W. Seton-Watson and British Anti-Hapsburg Sentiment*, „American Slavonic and East European Review” 1961, t. XX, s. 40–54; M. Cornwall, *R.W. Seton-Watson and Nation-Building Clashes in Late Habsburg Space*, „Slavonic and East European Review” 2022, t. C, s. 65–94, a także naukowców z krajów, którymi Seton-Watson się interesował: J. Rychlik, T.D. Marzik, *R.W. Seton Watson a Bulhaři, 1912–1919. (Příspěvek ke vztahům Velké Británie a Bulharska v letech 1912–1919)*, „Slovanské Historické Studie” 2005, nr 30, s. 167–226; P. Dunin, Z. Poláčková, *The bewilderment of a Scottish historian: R.W. Seton-Watson and the Hungarian minority in Slovakia, 1918–1923*, „Studia Politica Slovaca” 2012, nr 1, s. 69–80; L. Péter, *R.W. Seton-Watson's Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power*, „Slavonic and East European Review” 2004, t. LXXXII, s. 655–679; S. Matković, *Ivo Pilar and Robert William Seton-Watson: two Political Viewpoints on the Southern Slav Question*, „Pilar. Časopis za Društvene i Humanističke Studije” 2006, t. I, s. 17–42; T. Angerer, *Henry Wickham Steed, Robert William Seton-Watson und die Habsburgermonarchie*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” 1991, t. XCIX, s. 435–473. Ponadto wydano dwa zbiory dokumentów: *R.W. Seton-Watson i Jugoslaveni. Korespondencija 1906–1941*, t. I–II, [red. H. Seton-Watson], Zagreb–London 1976; *R.W. Seton-Watson and his Relations with the Czechs and Slovaks. Documents, 1906–1951*, t. I, [red. J. Rychlik, T.D. Marzik, M. Bielik], Praha 1995.

⁵ H. Hank, *The New Europe, 1916–20*, „The Slavonic and East European Review” 1961, t. XXXIX, s. 394.

⁶ M. Bochenek, *Robert William Seton-Watson i jego koncepcje przebudowy Europy Środkowej w latach 1907–1918*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1991, nr 97, s. 25–39.

W pierwszej części niniejszego artykułu przedstawiam sylwetkę Setona-Watsona, wskazuję najważniejsze punkty jego koncepcji geopolitycznych, pokazuję sposoby ich realizacji, w drugiej zaś spróbuję udzielić odpowiedzi na następujące pytania: w jakim stopniu angażował się on w sprawy polskie? Jaki był jego stosunek do Polaków? Jako materiał źródłowy posłużyły mi przede wszystkim dokumenty – głównie korespondencja, szkice pism, jak również artykuły i książki Setona-Watsona, a jako materiał uzupełniający – dokumenty Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN), w tym te dotyczące Polonii brytyjskiej. Oprócz narzucającej się, samo przez się, metody biograficznej starałem się również ustalić sieć polskich kontaktów Setona-Watsona, gdyż na przykładzie jego południowosłowiańskich korespondentów widać, że środowisko, w którym funkcjonował, bardzo mocno wpływało na kierunki działań, jakie podejmował, kształtując tym samym jego postawę wobec konkretnych problemów.

Dzieciństwo i młodość Roberta Williama Setona-Watsona

Robert William Seton-Watson urodził się 20 VIII 1879 r. w Londynie jako syn Williama Livingstone'a Watsona i Elizabeth Lindsay z d. Seton. Rodzina ojca i matki należała do majątnych rodzin, w których nie brakowało zarówno intelektualistów (dziadek Roberta, George Seton był genealogiem i historykiem⁷), jak i przedsiębiorców (członkowie rodziny Watsonów i Setonów czerpali zyski z interesów Kompanii Wschodnioindyjskiej⁸). Matka Roberta ze względu na swoją niepełnosprawność, której nabawiła się kilka lat po porodzie, nie mogła należycie zajmować się synem. Z powodu ciągłych wyjazdów ojca chłopiec czuł się samotny. „Do siódmego roku życia byłem samotnym chłopcem”⁹ – zapisał w swoich wspomnieniach. W dzieciństwie i wczesnej młodości był rachitycznym chłopcem, co tylko pogłębiło kompleksy i brak pewności siebie, które powodowały poczucie osamotnienia. Choć ojciec również był często nieobecny w życiu chłopca, to jednak właśnie za jego sprawą udał się on w pierwsze podróże – do Grecji czy Włoch¹⁰. Podróżowanie rozbudziło jego zainteresowania, które od końca lat dziewięćdziesiątych XIX w. aż do wybuchu I wojny światowej wciąż ewoluowały.

Na początku swojej przygody z historią, której to studiowania podjął się na Oxfordzie, pasjonował się dziejami starożytnego Rzymu, by następnie swoje

⁷ H. Seton-Watson, Ch. Seton-Watson, op. cit., s. 3–5.

⁸ Więcej na temat rodziny Setonów i Watsonów zob. G. Seton, *A History of the Family of Seton during Eight Centuries*, Edinburgh 1896, s. 616; Gow, Wilson and Staton, *Tea Producing Companies of India and Ceylon Showing the History and Results of Those Capitalised in Sterling*, London 1897, s. 32.

⁹ „I was a lonely little boy till the age of seven or so” [tłum. T.J. Lis]. H. Seton-Watson, Ch. Seton-Watson, op. cit., s. 6.

¹⁰ Ibidem.

zainteresowania skierować w stronę krajów niemieckich – Prus i Austrii¹¹. To właśnie zaciekawienie dziejami tych krajów spowodowało, że na przełomie XIX i XX w. kilkakrotnie udawał się do Niemiec, gdzie opanował język w stopniu pozwalającym mu na swobodną komunikację. Przełomowym rokiem okazał się dla Setona-Watsona 1902, kiedy to ukończył uniwersytet, wydał swoją pierwszą pracę dotyczącą Maksymiliana I Habsburga¹², a także zmarł jego ojciec. Rok ten był więc dla niego czasem sukcesów, gdyż czując się całe dotychczasowe życie „nijakim”, wreszcie udało mu się czymś wyróżnić, ale jednocześnie porażki, gdyż tylko ojciec wiązał go z miejscem zamieszkania. Dlatego po jego śmierci młody, dobrze wykształcony i stabilny finansowo Szkot postanowił oddać się podróżom i samodzielnemu kształceniu. Przez pierwsze kilka lat nowego wieku pomieszkiwał we Francji, Włoszech i Niemczech, rozwijając swoje lingwistyczne umiejętności, a także studiując historię i kulturę wspomnianych krajów. Nauki zdobywane na Oxfordzie pod czujnym okiem Herberta A.L. Fishera, a także późniejsze obcowanie z kulturą romańską i sztuką renesansu przelożyły się na jego umiłowanie wolności, a co za tym idzie, humanistyczną wrażliwość¹³.

Celowo wskazuję na te cechy za jego synem Hugh¹⁴, gdyż to one wpływały na stosunek Setona-Watsona do poszczególnych krajów i narodów. Zasada z reguły była dość prosta – kraje słabe szkocki dziennikarz promował, z kolei silniejsze starał się dyskredytować, by ostatecznie działać na rzecz ich upadku. Ponadto jego poglądy polityczne wciąż ewoluowały pod wpływem doświadczeń i nowych kontaktów, jak w przypadku jego stosunku do Austro-Węgier. Po raz pierwszy do stolicy kraju imperium Habsburgów trafił w 1905 r., deklarując początkowo swoją sympatię dla tego kraju, będącego, w jego opinii, ostoją chroniącą Europę przed Niemcami¹⁵. Wówczas Seton-Watson był już od jakiegoś czasu współpracownikiem prasy na Wyspach, pisząc teksty m.in. do „Spectatora”, gdzie najczęściej zabierał głos w sprawach niemieckich¹⁶. Jako liberalny konserwatysta opowiadał się za wizją świata, gdzie rządzi równowaga, uważał, że istnienie Austro-Węgier jest kluczowe dla utrzymania pokoju. Jednak wkrótce po tym, gdy trafił do Wiednia, dużo więcej sympatii niż wielowiekowa monarchia wzbudziła w nim rewolucyjna ulica, która

¹¹ S. Ćosić, Z. Grijak, op. cit., s. 177. Więcej na temat studiów Roberta Williama Setona-Watsona zob. School of Slavonic and East European Studies, University of London (dalej: SSEES), Robert William Seton-Watson (dalej: RWSW), SEW/23, Bibliographies.

¹² R.W. Seton-Watson, *Maximilian I, Holy Roman Emperor*, London 1902.

¹³ L. Péter, op. cit., s. 656.

¹⁴ H. Seton-Watson, op. cit., s. 75.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Zob. R.W. Seton-Watson, *Anglo-German relations*, „The Spectator”, 30 XII 1905, nr 95, s. 1119; *The relations of Great Britain and Germany*, „The Spectator”, 27 V 1905, nr 94, s. 773; R.W. Seton-Watson, *A necessary sequel to the „Entente cordiale”*, „The Spectator”, 9 IX 1905, nr 95, s. 849.

wysłała zaprotestować w geście solidarności z rosyjskimi rewolucjonistami¹⁷. W Wiedniu Seton-Watson spędzał czas głównie z osobami, które pragnęły głębokich zmian w monarchii, takimi jak Karl Renner czy przede wszystkim Joseph Redlich, z którym łączyła go wyraźna nić sympatii¹⁸. Tam też trafił na Henry'ego Wickhama Steeda, angielskiego korespondenta czasopisma „The Times”, znanego z niechęci zarówno do Austrii, jak i przede wszystkim Węgier¹⁹. Osobiste przekonania, a także środowisko, w jakim obracał się Szkot, spowodowały, że zaczął on coraz bardziej krytycznie patrzeć na monarchię dualistyczną, a zwłaszcza jej część węgierską.

Chociaż początkowo, jak przystało na demokratę, sprzyjał on Węgrom jako jego zdaniem stronie słabszej w monarchii habsburskiej, na którą patrzył przez pryzmat wydarzeń Wiosny Ludów. Wkrótce po przyjeździe okazało się jednak, że jego obraz Węgrów zdezaktualizował się, ponieważ na początku XX w. to nie Węgrzy byli ludnością uciskaną, lecz oni uciskali w swoim królestwie narodowości niemadziarskie. Takie zdanie wyrobił sobie za sprawą odwiedzin m.in. w Nowym Sadzie czy Zagrzebiu. W Wojwodinie spotkał się z dr. Milanem Saviciem, który to zainteresował go niedolą Słowian zamieszkałych w krajach węgierskich. On to również przesłał Szkotowi spis lektur, do których powinien zajrzeć²⁰. Choć więc to Serbowie zamieszkali na Węgrzech byli pierwszą grupą narodową, którą Seton-Watson się zainteresował, to jednak najwięcej sympatii wzbudzili w nim Słowacy. Im to właśnie poświęcił serie artykułów w „The Times”. Tematów do artykułów dostarczyły mu wydarzenia z 1907 r., kiedy to we wsi Czernowa węgierscy żandarmi otwarli ogień do protestujących Słowaków, którzy nie chcieli się zgodzić na poświęcenie kościoła przez duchownego przysłanego przez węgierskiego biskupa. W konsekwencji śmierć poniosło 15 osób²¹. Brutalność wojskowych spotkała się z powszechnym potępieniem, także dzięki Setonowi-Watsonowi, który zaznajomił opinię publiczną w Wielkiej Brytanii z tym problemem. W swojej antywęgierskiej wendecie nie ograniczył się jednak wyłącznie do artykułów, lecz w kolejnym roku wydał liczącą ponad pół tysiąca stron słynną pracę *Racial Problems in Hungary*. Podpisując się jako „Scotus Viator”, rozprawiał się w niej z mitem ceniących sobie wolność Węgrów, których lidera, Lajosa Kossutha, podziwiała swego czasu duża część opinii publicznej w zachodniej Europie. Na podstawie własnych doświadczeń, a także obserwacji dał on bardzo negatywny obraz Węgier i Węgrów, którzy mieli być w jego opinii rasistami uciskającymi niemadziarskie narody żyjące w tym

¹⁷ H. Seton-Watson, op. cit., s. 76.

¹⁸ SSEES, RWSW, SEW 17/22/7, Korespondencja Redlich – Seton-Watson.

¹⁹ T. Angerer, op. cit., s. 440–442.

²⁰ M. Savić do R.W. Seton-Watsona, 30.06.1906, w: R.W. Seton-Watson i Jugoslaweni..., s. 43.

²¹ S. Belluš, *Seton-Watson a Slováci*, „Doklady a Rozpravy” 1952, nr 2, s. 46; G. Baziur, *Kwestia słowacka a polityka narodowościowa Królestwa Węgier w latach 1848–1918*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, t. L, s. 168.

kraju²². Jako przykład uciskanej nacji podał właśnie Słowaków. Artykuły, jak i książka spotkały się z ciepłym odbiorem wśród rodaków²³ i jednocześnie krytyką na Węgrzech²⁴.

Sukces mierzony nie tylko liczbą sprzedanych egzemplarzy na Wyspach, ale również liczbą negatywnych recenzji jego prac w oficjalnych organach rządowych przysporzył mu ogromnej popularności wśród polityków opozycji, przede wszystkim Słowian, i to nie tylko Słowaków, ale również Słowian południowych. Czołowi demokraci z Franem Supilem na czele zabiegali o kontakty z brytyjskim dziennikarzem, mając nadzieję na zyskanie poparcia dla swoich działań. Dobrą okazją do pokazania, że nie tylko Słowacy, ale również Słowianie południowi są ofiarą madziarskiego despotyzmu, stał się proces wytoczony politykom Serbskiej Niezależnej Partii (Srpska Samostalna Stranka), który Seton-Watson relacjonował jako jednoznacznie stronniczy²⁵. Powtórzył on poprzedni scenariusz, w pierw pisząc na ten temat artykuły, a następnie wydając broszurę pt. *Absolutismus in Croatien*²⁶, tym razem jednak w języku niemieckim, głównie po to, by zwiększyć grono czytelników w Europie, gdyż w kraju rodzinnym miał już ugruntowaną pozycję. Warto wspomnieć o warsztacie szkockiego dziennikarza, gdyż pozwoli to lepiej zrozumieć mechanizm jego działań prowadzonych przed wybuchem I wojny światowej. Otóż będąc uważanym za antagonistę zwłaszcza węgierskiej części państwa dualistycznego, otaczał się głównie działaczami i politykami opozycyjnymi do Wiednia, jak i Budapesztu, którzy dostarczali mu tematów i materiałów do jego prac. Chociaż wśród nich było wielu Słowian, zdarzali się również Austriacy (jak wspomniani Renner czy Redlich), a nawet Węgrzy, którzy okazywali niezadowolenie z polityki swojego rządu²⁷. W zamian za to Seton-Watson prezentował ich punkt widzenia brytyjskiemu czytelnikowi, kształtując w nim tym samym obraz monarchii dualistycznej jako „więzienia narodów”. Sam nie znając ani języków słowiańskich, ani tym bardziej języka węgierskiego, był niejako skazany na informacje z drugiej ręki, co jednak nie przeszkodziło mu, mimo młodego wieku, jeszcze przed wybuchem I wojny

²² R.W. Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary*, London 1908, s. XVI–XVII.

²³ H.W. Steed do Seton-Watsona, 26.12.1907, w: R.W. Seton-Watson. *Documents 1906–1951*, red. J. Rychlik, T.D. Marzik, M. Bielik, Bratislava 1995, s. 139; SSEES, RWSW, SEW 1/1/2, E.G. Boleh do R.W. Seton-Watsona, 7 IX 1909; A.D., *The Racial question in Hungary*, „The Spectator”, 16 I 1909, t. CII, s. 96–97.

²⁴ „Pester Llyod”, 18 IV 1908, nr 91, s. 1.

²⁵ Z. Matijević, *Isidor Kršnjavi i Robert W. Seton-Watson o politici u Hrvatskoj u doba banovanja Pavla Raucha*, „Pilar. Časopis za Društvene i Humanističke Studije” 2008, t. III/VI, s. 13.

²⁶ R.W. Seton-Watson, *Absolutismus in Croatien*, London 1909. Publikacja, podobnie jak jego wcześniejsza książka na temat Węgier, spotkała się z ogromną falą krytyki ze strony prorządowej prasy. *Absolutismus in Croatien*, „Agramer Zeitung”, 18 X 1909, nr 238, s. 1; *Fragmente von der Woche*, „Wiener Sonn- und Montags-Zeitung”, 11 X 1909, nr 41, s. 2.

²⁷ G. Jeszenszky, *The Correspondence of Oszkár Jászi and R.W. Seton-Watson before World War I*, „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae” 1980, t. XXVI, nr 3/4, s. 438.

światowej stać się jednym z najważniejszych brytyjskich autorytetów w sprawach Austro-Węgier, a zwłaszcza zamieszkałych w ich granicach Słowian²⁸. Aż do I wojny światowej jego stosunek do monarchii dualistycznej był nieco bardziej powściągliwy niż niektórych jego kolegów oczekujących upadku Austro-Węgier, ze Steedem na czele. Nawet jeszcze krótko po jej wybuchu uważał, że państwo Habsburgów winno być przekształcić się w kraj trójczłonowy, uwzględniający oprócz Austrii i Węgier także zamieszkałych tam Słowian. To właśnie w ramach monarchii widział on szansę na realizację planu jedności chorwacko-serbskiej²⁹. Wiązało się to z jego obawami względem Serbii, którą oskarżał o autorytarne zapędy, dlatego obawiał się jako członek loży masonskiej i demokrata, że utworzenie państwa chorwacko-serbskiego będzie niekorzystne dla Chorwatów, którzy zostaną „wchłonięci” przez silniejszych Serbów³⁰. Bardzo mocno liczył na objęcie tronu przez arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, dlatego jego morderstwo w Sarajewie 28 VI 1918 r. było ciosem dla dotychczas głoszonych przezeń idei. Wraz z rozwojem sytuacji na froncie, jak i zmianami, jakie zaszły w polityce międzynarodowej, nie widząc już szans na przekształcenie monarchii Habsburgów w państwo federacyjne, które uwzględniałoby interesy zamieszkałych tam Słowian, postanowił z grupą przyjaciół forsować idee nowej Europy.

„The European Review” i „The New Europe”

Jeszcze przed światowym konfliktem w głowie Setona-Watsona zrodziła się idea wydawania czasopisma, na którego łamach wypowiadać mogliby się przedstawiciele narodów europejskich nieposiadających podmiotowości państwowej, a także demokraci zarówno brytyjscy, jak i przede wszystkim zagraniczni. W notatkach zachowanych w spuściznie Setona-Watsona zachował się brudnopis z nazwiskami autorów, którzy mieli tam publikować³¹, jak również tematami artykułów, jakie miały się znaleźć w pierwszych numerach³². „The European Review” poświęcać miał swoją uwagę interesom małych narodów i narodowości, zarówno tych o ugruntowanej pozycji, jak i tych o zagrożonej

²⁸ A.J. May, *R.W. Seton-Watson and British...*, s. 48–49.

²⁹ H. Seton-Watson, Ch. Seton-Watson, op. cit., s. 75–76.

³⁰ W liście do Ivana Lupisa-Vukicia pisał, że unia serbsko-chorwacka może mieć miejsce wyłącznie w ramach Austro-Węgier, gdyż w przeciwnym razie może to zakończyć się wielką wojną, której Wielka Brytania nie chce, chaosem porównywalnym z rozbiorem Polski w XVIII w., jak i przede wszystkim przewagą „świata wschodniego nad zachodnim”, co w jego opinii – zwolennika kultury zachodu – byłoby najgorszą konsekwencją. R.W. Seton-Watson do Ivana Lupis-Vukicia, 17.10.1909, w: *R.W. Seton-Watson i Jugoslaveni...*, s. 50–51.

³¹ SSEES, RWSW, SEW 2/1, European Review, Collaborators.

³² Ibidem, European Review, The European.

egzystencji. Celem było przełamanie bariery językowej, która powodowała niezrozumienie w Wielkiej Brytanii dla spraw małych narodów europejskich. Warto pamiętać, że Brytyjczycy zasadniczo interesowali się wówczas głównie losami swojego zamorskiego imperium, więc sprawy kontynentu europejskiego, a zwłaszcza jego środkowo-wschodniej części niewiele obchodziły przeciętnego mieszkańca Zjednoczonego Królestwa. Dlatego autorzy mieli publikować nie tylko tematy związane z polityką, ale również kulturą, historią, muzyką czy literaturą³³. Zamach w Sarajewie przerwał jednak będące na finiszu prace nad wydaniem czasopisma. Przez kilka pierwszych lat trwania konfliktu Seton-Watson nie miał ani czasu, ani środków, by zrealizować ten projekt. Zajmował się, oprócz działalności dziennikarskiej, także organizowaniem doraźnej pomocy dla uchodźców z krajów objętych wojną.

Dopiero w 1915 r. powrócił do idei wydawania czasopisma. Jednak jego charakter, jak i cele były już jednak zupełnie inne niż w przypadku „The European Review”. Czasopismo nowej i o nowej Europie – „The New Europe” nie miało już wyłącznie pokazywać brytyjskiemu czytelnikowi, jak wyglądają problemy małych narodów, ale przekonać go do idei nowego powojennego ładu. Jednymi z najważniejszych elementów tego ładu były likwidacja Austro-Węgier i odsunięcie Habsburgów od panowania. Warto zatrzymać się nad tym zagadnieniem. Otóż Seton-Watson, który jeszcze w 1914 r. miał nadzieję na demokratyczne zmiany w państwie Habsburgów, kilka lat później nie widział już żadnej szansy na pogodzenie interesów monarchii z interesem takich narodów, jak Słowacy, Czesi czy Słowianie południowi. Dlatego uważał, że państwo to musi upaść, a dopiero na jego gruzach będzie możliwa budowa nowych państw narodowych³⁴. Po wielu latach wciąż otwartym pytaniem jest, na ile działalność Setona-Watsona wpłynęła na politykę Wielkiej Brytanii wobec Austro-Węgier w ostatnich latach wojny? Gdy „Scopus Viator” przygotowywał się do wydania czasopisma, władze w Londynie nie były do końca przekonane co do zasadności likwidacji Austro-Węgier³⁵. Trudno jednak mówić o jakimś znaczącym rozdźwięku między kierunkiem brytyjskiej polityki zagranicznej wobec Europy Środkowo-Wschodniej a poglądami głoszonymi przez Setona-Watsona, tym bardziej że – jak wspominałem – poza pewnymi epizodami działania Szkota były zgodne z linią, jaką wyznaczała brytyjska polityka zagraniczna. Jeden z takich epizodów to podpisany przez niego list będący głosem protestu wobec tajnego traktatu londyńskiego (26 IV 1915)³⁶. Później jednak rzadko zdarzały się rozdźwięki między działalnością

³³ Ibidem.

³⁴ H. Hank, op. cit., s. 371.

³⁵ E. von Gleise-Horstenau, *Upadek Austro-Węgier*, tłum. K. Mróz-Mazur, Oświęcim 2019, s. 132; H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918*, Kraków 1982, s. 129–130.

³⁶ S. Marcuzzi, *Britain and Italy in the Era of the Great War. Defending and Forging Empires*, Cambridge 2020, s. 67.

Setona-Watsona a brytyjskim Ministerstwem Spraw Zagranicznych (MSZ), o czym najlepiej świadczy fakt oficjalnego zatrudnienia go w Foreign Office w czasie I wojny światowej.

„The New Europe” zaczęło pojawiać się w 1916 r., a jego orędownikami, oprócz brytyjskich gentlemanów z Setonem-Watsonem i Steedem na czele, byli także emigranci skonfliktowani z Habsburgami, jak Chorwat Supilo czy Czech Tomáš Masaryk. Zwłaszcza ten drugi, będący już wówczas powszechnie znanym antagonistą Habsburgów, nadawał ton całemu przedsięwzięciu³⁷. Setonowi-Watsonowi udało się go umieścić w charakterze wykładowcy w nowo założonej Katedrze Słowiańskiej na King’s College³⁸. Masaryk był kluczową postacią. Za jego sprawą w Wielkiej Brytanii sprawa czechosłowacka stała się tak popularna. To właśnie z tym państwem, powstałym na gruzach Austro-Węgier, a nie z Polską, Londyn wiązał największe nadzieje w Europie Środkowo-Wschodniej³⁹. Grupa ta, zorganizowana wokół powstałego w tym samym czasie Towarzystwa Serbskiego⁴⁰, chciała wpłynąć na brytyjską opinię publiczną, pokazując, że upadek Austro-Węgier nie tylko przyczyni się do zakończenia wojny, ale również pozwoli na budowę nowego, bardziej sprawiedliwego świata w Europie Środkowo-Wschodniej. Wśród najważniejszych postulatów forsowanych na łamach czasopisma, oprócz upadku Austro-Węgier, warto wymienić jeszcze dwa, które później się zmaterializowały: powstanie zjednoczonego państwa Słowian południowych, mającego być naturalną przeszkodą dla niemieckiego *Drang nach Osten*⁴¹, czy powołanie do życia Czechosłowacji.

Czasopismo wychodziło do 1920 r. głównie dzięki Setonowi-Watsonowi, który wielokrotnie łożył na jego utrzymanie z własnych funduszy. Straty finansowe rekompensował mu jednak prestiż, jaki sobie zdobył, gdyż to dzięki takim inicjatywom, jak „The New Europe” promowane przez jego środowisko idee stały się rzeczywistością. W 1918 r. Austro-Węgry upadły, a na ich gruzach powstało m.in. Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców, jak i Czechosłowacja, Seton-Watson zaś zaczął być uważany za jednego z architektów powojennego ładu w Europie Środkowo-Wschodniej.

³⁷ Ch. Seton-Watson, *Masaryk and Seton-Watson*, w: *T.G. Masaryk (1850–1937). Statesman and Cultural Force*, t. III, red. H. Hanak, London 1990, s. 18.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ M. Nowak-Kielbikowa, *Polska-Wielka Brytania w latach 1918–1923*, Warszawa 1975, s. 49.

⁴⁰ D. Bakić, *The Serbian Minister in London, Mateja Bošković, the Yugoslav Committee, and Serbia’s Yugoslav Policy in the Great War 1914–1916*, „Balkanica” 2019, nr 50, s. 191.

⁴¹ Dlatego, mimo swoich obaw związanych z polityką Belgradu, w czasie I wojny światowej działał na rzecz powstania Jugosławii jako silnego, niezależnego bytu państwowego. Wspierał więc wszelkie inicjatywy podejmowane w tym kierunku. I. Banac, *The National Question in Yugoslavia*, London 1984, s. 119–120; L. Balikić, op. cit., s. 108–120; SSEES, RWSW, SEW 5/2/2, Note S.W. Seton-Watsona z 15 IX 1915.

Polacy i Robert William Seton-Watson

Mimo popularności, jaką zdobył w kraju i za granicą w czasie światowego konfliktu, w międzywojennej Polsce był raczej postacią anonimową, znaną co najwyżej w kręgach dyplomatycznych czy akademickich. Nic dziwnego, gdyż dla sprawy polskiej zrobił niewiele, choć nie można powiedzieć, że zupełnie nie interesował się Polakami. Świadczy o tym m.in. obszerna korespondencja z Polakami z jego londyńskiej spuścizny, a także jego członkostwo w Komitecie Polskim. Jako pierwszy (i dotychczas jedyny) odpowiedzi na pytanie o brak zaangażowania Setona-Watsona w sprawy polskie starał się udzielić Norman Davies. W jednym z artykułów dotyczących Polonii brytyjskiej w czasie I wojny światowej stwierdził, że Szkota do sprawy polskiej zniechęciła polityka polskiego Komitetu Informacyjnego, która jednoznacznie, wbrew interesom Wielkiej Brytanii, poparła idee niepodległej Polski⁴². Zachowana dokumentacja, choć z grubsza potwierdza wnioski walijskiego historyka, wymaga nie tylko bardziej obszernego komentarza, ale przede wszystkim analizy postawy Setona-Watsona wobec Polaków.

Zacząć należy od tego, na jakiej podstawie Seton-Watson budował swoją opinię o Polsce i Polakach. Otóż, jak wcześniej wskazałem, z racji nieznamomości języków słowiańskich bardzo duży wpływ na kształtowanie się jego wizji miały osoby postronne, którymi się otaczał. W gronie tym nie brakowało ludzi, których punkt widzenia był sprzeczny z interesami Polski, a więc osób realizujących interesy rosyjskie, jak brytyjski rusofil Bernard Pares czy czeski Masaryk⁴³. Z tego też względu koncepcje przyszłej Europy Setona-Watsona odzwierciedlały zdanie prorosyjskiej agendy, stojącej w sprzeczności z interesami polskimi. Szkot uważał, że w utrzymaniu pokoju w Europie ważna jest równowaga istniejących mocarstw. Aby mogła ona istnieć, niezbędna jest do tego Rosja, będąca w sojuszu z Wielką Brytanią. Dlatego ignorował on zupełnie rosyjski despotyzm czy wrogość wobec mniejszości (a więc to wszystko, co jednocześnie wytykał Austro-Węgrom), działając zgodnie z polityką Londynu, która nie chciała osłabiać swojego sojusznika. Stąd też, podobnie jak Steed, uważał, że najlepszym rozwiązaniem polskiego problemu byłoby powstanie autonomicznej Polski pod berłem cara rosyjskiego⁴⁴. O ile w stosunku do Słowian południowych potrafił oficjalnie sprzeciwić się knowaniom brytyjskich i włoskich polityków, o tyle w kwestii Polski linia jego działań pokrywała się z linią rządu brytyjskiego. A ta wykazywała ogromne rozbieżności Londynu

⁴² N. Davies, *The Poles in Great Britain 1914–1919*, „The Slavonic and East European Review” 1972, t. L, s. 73.

⁴³ T. Pudłocki, *Ambasadorzy idei. Wkład intelektualistów w promowanie pozytywnego wizerunku Polski w Wielkiej Brytanii w latach 1918–1939*, Kraków 2015, s. 219–220.

⁴⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Naczelny Komitet Narodowy (dalej: NKN), 530/23, Anglia. Sprawy polskie w Anglii 1915–1917, s. 5.

i Warszawy⁴⁵. Powstanie niepodległego państwa polskiego byłoby kłopotliwe dla Rosji, dlatego zgadzano się z kulturalnymi i językowymi prawami Polaków, sugerowano nawet autonomię, ale pełni praw do posiadania swojego niezależnego od Rosji państwa odmawiano⁴⁶.

Z tego typu postulatami oczywiście nie mogli zgodzić się sami Polacy. W kilku listach z początku kwietnia 1915 r. pisał do Setona-Watsona w tej sprawie Wincenty Lutosławski, który starał się wytłumaczyć, dlaczego tego typu koncepcja jest chybiona i nigdy nie znajdzie większego poparcia wśród Polaków. Powołując się na teorie cywilizacji Feliksa Konecznego⁴⁷, wykazywał, że Polacy i Rosjanie różnią się od siebie cywilizacyjnie, w konsekwencji czego niemożliwe jest, by mogli oni wspólnie tworzyć państwo⁴⁸. Nie przekonało to jednak, zdaje się, Szkota, gdyż w kolejnej korespondencji Polak użył innych argumentów. Widać, że Lutosławski dobrze znał Setona-Watsona i jego poglądy, gdyż w następnym liście uderzał w tony szczególnie mu bliskie, opisując Rosję jako tyrana, który więzi narody (oprócz Polaków wymienił m.in. Ukraińców czy Gruzynów), narzucając im jeden język. Nie omieszczał wspomnieć o szeregu represji stosowanych przez cara wobec Polaków, w tym zsyłkach na Sybir czy powieszeniu przywódców powstania styczniowego. Nie ograniczał się wyłącznie do krytyki, ale proponował również konkretne rozwiązania, które miałyby zastąpić rozczłonkowane imperium Romanowów. Proponował więc stworzenie w Europie Środkowo-Wschodniej federacji 12 państw (w tym Polski), która byłaby na tyle silna, by stanowić przeciwwagę dla Niemiec. Jednocześnie rozwiewał szerzone przez Niemców i Rosjan plotki, jakoby w Polsce największe znaczenie miała szlachta, która po odzyskaniu niepodległości stworzy oligarchiczną republikę. W jego opinii szlachta stanowiła wśród Polaków ok. 14% całości obywateli i na dodatek była pozbawiona wszelkich przywilejów. Co zaś się tyczy quasi-feudalnych stosunków narodowościowych, które stanowiły jeden z argumentów przeciwko zaistnieniu niepodległej Polski, to Lutosławski tłumaczył je efektem polityki zaborców, a nie polskiej warstwy posiadaczy ziemskich. Jako dowód podawał historyczne argumenty, według których przed okresem zaborów sytuacja chłopów w Rzeczypospolitej była lepsza niż w krajach sąsiednich. Do minionych czasów odwołał się również w kolejnej kwestii, otóż starał się on przedstawić Polaków jako demokratów,

⁴⁵ J. Szuldrzyński, *Anglia i Polska w polityce europejskiej*, Jerozolima 1945, s. 247.

⁴⁶ K. Marchlewicz, *Dystans, współczucie i „znikomy interes”*. Uwarunkowania brytyjskiej polityki wobec Polski w latach 1815–1914, Poznań 2016, s. 93; M. Baumgart, *Wielka Brytania a odrodzona Polska (1918–1933)*, Szczecin 1985, s. 29–33.

⁴⁷ Krakowski historyk Feliks Koneczny był autorem koncepcji porównawczej cywilizacji. Uważał on, że Polacy i Rosjanie należą do dwóch różnych kręgów cywilizacyjnych. Więcej o koncepcjach Konecznego zob. J. Zieliński, *Teoria cywilizacji według Feliksa Konecznego*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeszkie” 2019, nr 26, s. 289–303; I Białkowski, *Profesor Feliks Koneczny jako prekursor nauki o cywilizacjach*, „Przegląd Geopolityczny” 2009, t. I, s. 101–118.

⁴⁸ SSEES, RWSW, SEW 6/1, Poland, List Lutosławskiego do Seton-Watsona z 1 IV 1915.

powołując się na tolerancyjną wobec innowierców i Żydów politykę Rzeczypospolitej z XVI i XVII w. Na koniec zaś wrócił do wątku z poprzedniego listu, przekonując raz jeszcze swojego oponenta, że Polacy mają więcej wspólnego z narodami zachodnimi – Anglikami i Francuzami niż z Rosjanami⁴⁹. Lutosławski w swojej korespondencji wydaje się rozczarowany podwójnymi standardami Setona-Watsona, o czym najlepiej świadczy zakończenie listu, gdzie zapytał wprost, dlaczego Szkot nie poświęca tyle uwagi Polakom z zaboru niemieckiego, co Serbom zamieszkałym w Austro-Węgrzech? Jak również, nie tyle naiwnie, co właśnie z pełną premedytacją, dlaczego nie napisze on o represjach, jakie Rosjanie stosowali w przeszłości wobec Polaków?⁵⁰

Pytania Lutosławskiego miały charakter retoryczny, gdyż doskonale znał na nie odpowiedź. Zapewne chciał jednak pokazać Szkotowi, że Polacy zdają sobie sprawę, że odwaga Setona-Watsona kończy się tam, gdzie zaczyna się interes brytyjski. Otóż tak chwalony wśród Czechów, Słowaków czy Słowian południowych, nazywany „akuszerką uciśnionych narodów”⁵¹, w sprawach polskich był zdecydowanie bardziej ostrożny, nie chcąc się w żaden sposób narazić ani swoim kolegom, ani tym bardziej rządowi brytyjskiemu. Sam zresztą przyznał się do tego. W liście z 1 XII 1916 r. do Augusta Zaleskiego pisał, że w związku z Aktem 5 listopada jako Brytyjczyk nie może sygnować swoim podpisem pomysłu niepodległej Polski, gdyż uniemożliwia to sojusz Londynu i Petersburga, a co za tym idzie, wojskowe rozkazy, którym podlega⁵². Dlatego też rezygnuje on ze wspierania Komitetu Informacyjnego. Dzień później w liście do Hollanda Rose’a tłumaczył, że przy całej sympatii dla Polaków, nie może popierać ich polityki niepodległościowej, gdyż to godzi w interesy Rosji. Dopóki Komitet Informacyjny w Londynie zajmował się działalnością publicystyczną, dopóty był on w stanie wspierać tego typu działania, jednak w obecnej sytuacji, gdy Polacy zaczęli wprost agitować za niepodległością, nie może poprzeć tego pomysłu⁵³. Zresztą kilka miesięcy wcześniej ostrzegwał Zaleskiego przed pójściem w tym kierunku, ponieważ uważał, że są to postulaty zupełnie nierealne⁵⁴. Brak poparcia Setona-Watsona dla idei niepodległej Polski wiązał się z opuszczeniem przezeń szeregu Komitetu Informacyjnego, co dla polonijnych działaczy oznaczało ogromne problemy. W osobie Szkota tracili oni bowiem niezwykle wpływową osobę, która dodatkowo pociągnęła za sobą także innych znanych Brytyjczyków, którzy pod koniec 1916 r. wypisali się z Komitetu⁵⁵.

⁴⁹ Ibidem, Poland, List Lutosławskiego do Seton-Watsona z IV 1915.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ R. Dyboski, *Anglja po wojnie. Wrażenia i refleksje*, Kraków 1924, s. 63.

⁵² SSEES, RWSW, SEW 6/1, Poland, List Seton-Watsona do Augusta Zaleskiego z 1 XII 1916.

⁵³ Ibidem, Poland, List Seton-Watsona do Hollanda Rose z 2 XII 1916.

⁵⁴ Ibidem, Poland, List Seton-Watsona do Augusta Zaleskiego z 16 III 1916.

⁵⁵ Ibidem, Poland, List W.J. Hicksa do Seton-Watsona z 22 XI 1916; ibidem, Poland, List E.G. Gardnera do Seton-Watsona z 22 XI 1916.

Warto wspomnieć, że Komitet Informacyjny powstał na początku wojny i zajmował się przede wszystkim pomocą dla Polaków, którzy trafili do Wielkiej Brytanii, w tym więźniom. Członkowie Komitetu współpracowali z władzami brytyjskimi, by weryfikować osoby, które nie stanowią żadnego zagrożenia z punktu widzenia Zjednoczonego Królestwa. Ponadto Komitet zajmował się promowaniem sprawy polskiej wśród społeczności brytyjskiej, a także dbaniem o dobry wizerunek Polaka wśród angielskiej opinii publicznej. Wydawał książki i broszury dotyczące polskiej historii i kultury⁵⁶. W środowisku związanym z NKN Komitet Informacyjny nie miał najlepszej opinii. W jednej z notatek na jego temat możemy przeczytać, że jego członkowie byli „chytrymi i niewykształconymi gałganami”, których zastąpiono dopiero „całkiem naszymi ludźmi”, jak określono Ludwika Rajchmana i Leona Litwińskiego. Ponadto NKN miał w szeregach Komitetu Informacyjnego swojego zakonspirowanego informatora⁵⁷. Dlatego by skutecznie realizować swoje cele na każdej ze wspomnianych płaszczyzn, należało posiadać wpływowych brytyjskich przyjaciół, którzy w razie problemów byli w stanie pomóc dzięki swoim szerokim znajomościom. Polacy w Londynie nie mogli więc pozwolić na utratę poparcia ze strony prominentnych obywateli Wielkiej Brytanii. Dlatego przystali na propozycję Setona-Watsona, by odciąć się od niepodległościowych haseł i wrócić do pierwotnego celu, czyli promowania polskiej historii i kultury. Wycofanie się polskich członków organizacji z jawnej, niepodległościowej polityki tylko w niewielkim stopniu poprawiło sytuację. Co prawda na początku grudnia Seton-Watson informował swoich przyjaciół o kompromisie, na jaki Polacy mieli pójść, rezygnując z niepodległościowej propagandy⁵⁸, jednak nierozsądne decyzje Zaleskiego i kierowanego przezeń Komitetu Informacyjnego spowodowały, że część elit brytyjskich nigdy już nie zdecydowała się na ponowne wsparcie tej inicjatywy. Wiarygodności organizacji w oczach Brytyjczyków nie przynosiła także wojna „polsko-polska” prowadzona na Wyspach przez Romana Dmowskiego, który za pośrednictwem m.in. Laurence Almy-Tademy starał się zdyskredytować zarówno Zaleskiego, jak i demokratów⁵⁹.

Choć z polskiego punktu widzenia postępowanie Brytyjczyków może wydawać się cyniczne, wszak wspierali oni niepodległościowe dążenia innych krajów, odmawiając Polakom tego samego, warto pamiętać, że sprawa miała miejsce w czasie wojny i wszelkiego rodzaju działania, które mogły osłabiać najważniejszego sojusznika Zjednoczonego Królestwa, niosły ze sobą daleko idące konsekwencje. Zresztą Anglicy popierający Komitet zdawali sobie sprawę, że ich nadmierna sympatia dla Polaków może być powodem szykan ze

⁵⁶ ANK, NKN, 530/910, Komitet Polski w Londynie, s. 24–25.

⁵⁷ Ibidem, Stosunek Anglii do sprawy polskiej, s. 66–67.

⁵⁸ SSEES, RWSW, SEW 6/1, Poland, List Seton-Watsona do Hollanda Rose z 5 XII 1916.

⁵⁹ Więcej zob. ibidem, Poland, Statement z 26 V 1916; N. Davies, op. cit., s. 73.

strony własnej opinii publicznej⁶⁰. Polacy za sprawą swoich elit politycznych, reprezentujących interes Austro-Węgier⁶¹, w zdecydowanie większym stopniu byli kojarzeni z przeciwnikami Ententy niż ich sojusznikami, zwłaszcza przez mało zorientowanych mieszkańców Wysp. Dlatego tak jednoznacznie antyrosyjskie postawienie sprawy musiało spowodować utratę poparcia dla działań Komitetu.

Mimo zaistniałej sytuacji Zaleski czy Rajchman wciąż utrzymywali kontakt z Setonem-Watsonem, jego „The New Europe” zaś nieustannie pisało o Polsce, niemniej jednak Szkot już nigdy nie był tak aktywny w sprawach polskich, jak miało to miejsce w latach 1915–1916, choć i nawet wtedy zaangażowanie to, zestawiając je choćby z aktywnością na rzecz Słowian południowych czy Słowaków, bądź Czechów, nie było zbyt wielkie. Także sama baza źródłowa pokazuje, że w relacjach z Polakami coś się zmieniło. Otóż w kolejnych latach wojny korespondencja z Polakami była już tylko sporadyczna. Co prawda wiosną 1917 r., na skutek rewolucji lutowej w Rosji, a także stanowiska Rządu Tymczasowego Rosji, który uznał potrzebę stworzenia po wojnie niepodległej Polski, Zaleski w liście do Setona-Watsona wyrażał swoje nadzieje na zmianę stanowiska Wielkiej Brytanii wobec sprawy polskiej. Pisał on, że w zaistniałej sytuacji politycznej Londyn nie musiał już wykazywać się lojalnością wobec Petersburga, dlatego też bardzo liczył na pomoc Setona-Watsona, który miałby przekonać swoich obywateli do pomysłu niepodległej Polski⁶².

Niestety, jego nadzieje okazały się płonne, co jasno pokazuje, że Seton-Watson nigdy tak naprawdę nie był orędownikiem polskiej niepodległości w takim kształcie, jak Polacy tego chcieli. Co prawda wspierał on ich działania na polu kulturalnym czy też pośrednicząc w sprawach pojedynczych więźniów, stąd jego nieco większe zainteresowanie sprawami polskimi w latach 1915–1916, jednak gdy dyskusja o przyszłym kształcie Polski weszła w decydującą fazę, okazało się, że punkt widzenia Setona-Watsona był inny niż Polaków. Szkot, mimo zapewnień swoich polskich przyjaciół o demokratycznej i tolerancyjnej Polsce, jaka miała powstać po I wojnie światowej, nie do końca ufał takim zapewnieniom. Złożyły się na to zapewne jego osobiste doświadczenia, jak również dość typowe brytyjskie uprzedzenia.

Polskich korespondentów Setona-Watsona nie ma zbyt wielu. Najczęściej listy do niego wysyłali Zaleski, Rajchman, Litwiński i Lutosławski. Pierwsi trzej w czasie I wojny światowej przebywali w Wielkiej Brytanii. Łączyło ich nie tylko pochodzenie, ale również polityczna orientacja i działalność w Polskim Komitecie Informacyjnym. Byli oni demokratami, zwolennikami Józefa Piłsudskiego. Zaleski na Wyspy trafił w 1915 r., by budować tam polską agendę, podczas gdy Rajchman i Litwiński przebywali tam już od

⁶⁰ SSEES, RWSW, SEW 6/1, Poland, List Walhnera do Whyta z 25 VII 1916.

⁶¹ Zob. W. Łazuga, *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchii*, Poznań 2013.

⁶² SSEES, RWSW, SEW 17/31/3, List Augusta Zaleskiego do Seton-Watsona z 4 IV 1917.

kilku lat. Rajchman pracował jako wykładowca (był z wykształcenia bakteriologiem), a Litwiński zajmował się handlem⁶³. Trudno natomiast ustalić, kiedy Seton-Watson nawiązał znajomość z Lutosławskim ani też jak kształtowały się ich relacje. Nie ma wątpliwości, że Polak był na przełomie XIX i XX w. znanym w świecie anglosaskim filozofem, który wielokrotnie był w Wielkiej Brytanii i posiadał tam rzeszę znajomych⁶⁴. Brak Dmowskiego wśród korespondentów Setona-Watsona nie powinien dziwić, ponieważ najślynniejszy Polak przebywający wówczas na Wyspach wyznawał zdecydowanie inne idee niż prodemokratyczny i liberalny Seton-Watson⁶⁵. Oczywiście Szkot znał także innych Polaków, zresztą w 1913 r. zawitał on do Galicji, gdzie odwiedził Kraków i Lwów⁶⁶. O jego pobycie w Krakowie najobszerniej informował Marian Zdziechowski, z którym Seton-Watson wówczas odbył spotkanie. Jak wynika z relacji krakowskiego profesora, nie było ono zbyt udane. Co prawda Seton-Watson jeszcze w czasie wojny chętnie widział Zdziechowskiego jako wykładowcę w King's College⁶⁷, trudno jednak opisać ich relacje jako przyjacielskie. Ze względu na wartość zawartych informacji warto przytoczyć w całości fragment wspomnień Zdziechowskiego, gdyż pozwala lepiej zrozumieć postawę Szkota wobec sprawy polskiej przed, jak i w czasie I wojny światowej:

W r. 1913 zaszczylił mnie wizytą w Krakowie głośny publicysta angielski, p. Seton Watson, autor książki, w której pod pseudonimem Scotus Viator demaskował madyaryzacyjną politykę rządu węgierskiego na Słowaczyźnie. Oświadczył mi, że ma założyć wielką Revue dla obrony małych, a uciskanych narodów i prosił o współpracownictwo. Na temat ten zawiązała się rozmowa i po chwili było dla mnie rzeczą jasną, o co właściwie p. Watsonowi chodziło. Bardzo go mało interesowały losy narodów uciskanych w imperjum rosyjskim, uwagę swoją skierowywał wyłącznie w stronę Austro-Węgier, przeciw Niemcom i Madjarom, gnębiącym inne ludy monarchji. Zwracał się do mnie, jako prezesa Klubu Słowiańskiego w Krakowie, a zatem przyjaciela Słowian; Polak, występujący przeciw Austrii, o której mówiono, że Polacy w niej rządzą, byłby dla niego nad wyraz pożądanym nabytkiem. Zapytałem go, jak długo zamierza w Krakowie bawić. Tego dnia – odpowiedział – odjeżdża do Lwowa; nigdy tam nie był i nikogo nie znał. Zaproponowałem mu listy polecające do kilku

⁶³ M.A. Balińska, *Wspomnienie o dr Ludwiku Rajchmanie*, „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 1993, t. XLV, nr 4, s. 289–294. O kontaktach Zaleskiego i Rejchmana z Setonem-Watsonem zob. eadem, *For the Good of Humanity. Ludwik Rajchman, Medical Statesman*, New York 1998, s. 36–38; *Poland's Case for Independence*, London 1916.

⁶⁴ R. Padoł, *Wincenty Lutosławski*, w: *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*, red. J. Miklaszewska, J. Mizera, Kraków 2000, s. 152–153.

⁶⁵ J. Niklewska, *Anglicy przychylni i nieprzychylni Romanowi Dmowskiemu w świetle korespondencji z lat 1915–1917*, „Niepodległość i Pamięć” 2005, nr 21, s. 65.

⁶⁶ Oprócz Polaków spotkał się on tam również ze Słowianami południowymi, którzy przebywali w Galicji, w tym ze studium w Krakowie Ivo Andrićem. S. Nowak-Bajcar, *Helena. Kobieta, której nie ma i która jest. Krakowska biografia Ivo Andrića*, Kraków 2013, s. 115–118.

⁶⁷ SSEES, RWSW, SEW 6/1, Poland, List Seton-Watsona do Augusta Zaleskiego z 1 XII 1916.

wybitnych Polaków. Nie chciał, wiedział już z góry, że Lwów jest miastem ukraińskim, stolicą kraju okrutnie przez klikę panów polskich ciemiężonego – i tylko u Ukraińców zamierzał szukać informacji. [...] Współpracownictwa oczywiście odmówiłem. „Austria – powiedziałem mu – jest dziś w Europie jedynym państwem, gdzie Polacy mogą po polsku mówić, myśleć i działać i mają pewne znaczenie polityczne; zniszczenie Austrii byłoby dziś nieszczęściem dla nas, pismo zaś pańskie z samego założenia swojego stanie się placówką, gdzie przedstawiciele rozmaitych bardzo młodych i bardzo «postępowych» narodów prześcigać się będą w szkalowaniu Polski, jako wroga ludzkości i narzędzia jakiejś czarnej reakcji”⁶⁸.

Chociaż na dalszych stronach Zdziechowski kreśli wizję masonskiego antyhabsburskiego spisku, którego działalność Setona-Watsona miała być częścią, to jednak powyższa opinia trafnie oddaje punkt widzenia szkockiego dziennikarza, co potwierdzają także inne źródła. Otóż rzeczywiście dostrzegał pewne podobieństwo Polaków do Węgrów. Co prawda, jako zwolennik Słowian był zdecydowanie przychylniejszy polskiej kulturze i historii, jednak na stosunki polsko-ukraińskie patrzył w taki sam sposób, jak na relacje węgiersko-chorwackie. Nic więc dziwnego, że jego sympatie leżały po stronie Ukraińców. Utwierdzali go w tym zresztą również jego ukraińscy korespondenci⁶⁹. Jako człowiek, którego poglądy w dużej mierze zależały od tego, w jakim środowisku się obracał, dużo bardziej odpowiadała mu prorosyjskość Mychajła Hruszewskiego⁷⁰ niż proaustriackość Zdziechowskiego. Dlatego w czasie wojny mocno dystansował się od wizji przyszłej Polski, w której granicach mieszkaliby zarówno Ukraińcy, jak i Litwini. A taką wizję prezentowali nie tylko polscy narodowcy, ale również co poniektórzy demokraci. W 1916 r. Lutosławski kilkakrotnie zwracał uwagę Setona-Watsona, że Polska winna powstać wyłącznie w granicach sprzed 1772 r. i mają w niej mieszkać Litwini i Rusini, gdyż bez nich kraj ten będzie słaby, a co za tym idzie, nie będzie mógł stanowić poważnej przeszkody dla niemieckich wpływów⁷¹. Przynajmniej w taki sposób argumentowano chęć odbudowy Rzeczypospolitej w granicach sprzed zaborów.

Do Setona-Watsona takie argumenty nie przemawiały, tym bardziej że miał on w głowie silny brytyjski stereotyp polskiego szlachcica, który uciska chłopów. Chociaż wprost tego nie wyraził, to jednak w jego korespondencji z Walterem Alisonem Phillipsem znajdziemy fragment, który sugeruje tego typu punkt widzenia. W odpowiedzi na sugestie wykładowcy historii na Uniwersytecie w Oxfordzie, że przyszłą Polskę należy ściśle kontrolować, by znowu nie

⁶⁸ M. Zdziechowski, *Węgry i dookoła Węgier. Szkice polityczno-literackie*, Wilno 1933, s. 92–93.

⁶⁹ Mowa tu przede wszystkim o takich osobach, jak George Raffalovich, zwolennik niepodległości Ukrainy, pochodzenia żydowskiego. Por. SSEES, RWSW, SEW 6/1/10, Ukraine; D. Saunders, *Britain and the Ukrainian Question (1912–1920)*, „The English Historical Review” 1988, t. CIII, s. 52–57.

⁷⁰ SSEES, RWSW, SEW 6/1/10, Ukraine, Pismo M. Hruszewskiego do Seton-Watsona z 13 VI 1914.

⁷¹ SSEES, RWSW, SEW 6/1, Poland, List Lutosławskiego do Seton-Watsona z IV 1915.

popadła przez własne przywary w takie same tarapaty, jak I Rzeczpospolita⁷², Szkot przyznał mu rację. Zresztą wspomniane wyżej zapewnienia Lutosławskiego, że odnowiona Polska nie stanie się „Rzeczpospolitą szlachecką – bis”, również świadczą o obawach, które żywił. Przebywający w Londynie krótko po I wojnie światowej Roman Dyboski, wykładowca w School of Slavonic Studies w Londynie, pisał, że „[stosunek Setona-Watsona] do Polski zresztą na ogół pozostaje dość odległym”⁷³. Jednym z powodów tego typu zachowania miała być właśnie kwestia ukraińska. Chociaż, jak zaznaczył, jego stosunek do Polaków poprawiał się.

Wspominając o Zdziechowskim i Dyboskim w kontekście ich potencjalnych (Zdziechowski) i faktycznych (Dyboski) związków ze School of Slavonic Studies, nieco szerzej należałoby napisać o samej instytucji i jej związkach z Polakami w czasie I wojny światowej. Otóż, jak już wspomniałem, slawistyka na londyńskim uniwersytecie zaistniała dzięki Setonowi-Watsonowi. Jej znaczenie było jednak nie tyleż naukowe, co propagandowe, o czym świadczy zaangażowanie ambasad rosyjskiej i serbskiej w jej funkcjonowanie. Sławistyka nie mogła jednak skutecznie pełnić swojej roli bez specjalistów od historii i kultury polskiej, dlatego krótko po uruchomieniu szkoły zaczęto szukać odpowiedniej osoby, stąd m.in. kandydatura Zdziechowskiego. Mimo usilnych prób osadzenia jakiegoś znanego polskiego naukowca bądź zagranicznego autorytetu w sprawach polskich nie udało się to. Dopiero w 1922 r. za sprawą subwencji polskiego MSZ zainstalowano w Londynie wykładowcę języka polskiego, którym został Dyboski⁷⁴.

Warto zastanowić się jeszcze nad jedną kwestią, która niestety wobec niewielkiej ilości źródeł pozostanie raczej sprawą otwartą, a zarazem zachętą do szukania odpowiedzi. Otóż skoro Seton-Watson nie darzył Polaków zbyt wielką sympatią (choć w korespondencji zdarzało mu się deklorować co innego), to dlaczego w ogóle pomagał Zaleskiemu i polskim demokratom na Wyspach? Otóż należy pamiętać, że był on nie tylko dziennikarzem, ale również współpracownikiem Foreign Office. Co prawda został zatrudniony w Biurze Propagandy dopiero pod koniec wojny, by skutecznie brytyjską machinę propagandową⁷⁵, jednak już wcześniej bardzo blisko współpracował z MSZ Wielkiej Brytanii. W latach 1914–1915 składał sprawozdania do Foreign Office dotyczące kwestii czeskich i „bałkańskich”⁷⁶, jak również

⁷² SSEES, RWSW, SEW 2/3/4, List Waltera Alissona Phillipsa do Seton-Watsona z 21 XII 1916.

⁷³ R. Dyboski, op. cit., s. 163.

⁷⁴ T. Pudłocki, *Ambasadorzy idei...*, s. 222–229; idem, *Uczeni przeciw „milczącej otchłani”*. *Współpraca Moniki M. Gardner i Romana Dyboskiego na rzecz sprawy polskiej w Wielkiej Brytanii*, „Prace Historyczne” 2014, t. CXLI, z. 1, s. 103–104.

⁷⁵ M. Sanders, P.M. Taylor, *British Propaganda during the First World War 1914–1918*, London 1982, s. 82; G.S. Messinger, op. cit., s. 166.

⁷⁶ W jednym z listów z 1915 r. autor pisał do Setona-Watsona w sprawie jego sprawozdań dla Foreign Office, które miały wywrzeć wrażenie na pracownikach ministerstwa. SSEES, RWSW, SEW 5/2/1, List nieznanego autora do R.W. Seton-Watsona z 20 VIII 1915.

zaprezentował Masaryka i Supila brytyjskiej agencji wywiadowczej⁷⁷. O znaczeniu Setona-Watsona dla Foreign Office najlepiej świadczy jedna z notatek z jego spuścizny, opieczęta tytułem „ściśle tajne”, w której Szkot opisuje nieoficjalne spotkanie Gyuli Andrásyego mł. z Polakami: Szymonem Askenazym, hr. o. Włodzimierzem Ledóchowskim generałem zakonu jezuitów, a także Zaleskim w Szwajcarii. W jego trakcie węgierski polityk, który miał do Szwajcarii przybyć incognito, starał się zachęcić swoich rozmówców do idei trójczłonowej monarchii obejmującej Polskę, Austrię i Węgry. Z treści dokumentu wynika, że Zaleski zgadzał się na wciągnięcie Węgier w jakąś intrygę polityczną, o ile rząd brytyjski wyraziłby takie zainteresowanie⁷⁸. Uzasadnienie mają więc podejrzenia, jakoby Seton-Watson nie tylko w czasie wojny, ale już wcześniej był agentem pracującym dla MSZ Wielkiej Brytanii⁷⁹. Sugerować to może także moment zakończenia jego współpracy ze środowiskiem Polonii brytyjskiej. Otóż kiedy pozycja Komitetu Informacyjnego osłabła (przede wszystkim stracił on znaczenie w oczach Szwajcarskiego Komitetu Generalnego Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce⁸⁰, jak i wśród wpływowych Brytyjczyków), środowisko Zaleskiego i jego przyjaciół przestało prezentować jakąkolwiek wartość dla rządu brytyjskiego. Być może właśnie dlatego także i Seton-Watson stracił zainteresowanie Polakami, ograniczając swoje kontakty z nimi do minimum⁸¹.

Podsumowanie

Robert William Seton-Watson był jedną z najważniejszych osób kształtujących w Wielkiej Brytanii obraz Słowian zamieszkałych w Austro-Węgrzech na początku XX w. Z jego opiniami liczyli się nie tylko czytelnicy, ale również politycy. Stał się jednym z najbardziej znanych zachodnioeuropejskich

⁷⁷ Ch. Seton-Watson, *Czechs, Poles and Yugoslavs in London 1914–1918*, w: *L'émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles. Actes du colloque de Rome (3–5 mars 1988)*, red. P. Milza, Rome 1991, s. 281.

⁷⁸ SSEES, RWSW, SEW 17/31/3, Notatka, [b.d.].

⁷⁹ Jedną z prominentnych osób, które oskarżały Setona-Watsona o agenturalne związki z wywiadem brytyjskim, był Pavao Rauch, ban Chorwacji w latach 1908–1910. Jego rządy przypadły na okres, gdy toczył się tzw. Veleizdajnički proces, który bardzo krytykował Seton-Watson. P. Rauch, *Memoari bana Pavla Raucha*, Zagreb 2009, s. 97.

⁸⁰ Jednym z głównych powodów, dla którego zdecydowano się zaniechać propagandy narodowej, była obawa o utratę poparcia Brytyjczyków, co przelożyć się miało na wycofanie poparcia dla Komitetu Informacyjnego ze strony polskiej diaspory w Szwajcarii. SSEES, RWSW, SEW 6/1, Poland, List R.W. Seton-Watsona do Hollanda Rose z 2 XII 1916.

⁸¹ W spuściznie Setona-Watsona znajdują się listy od Polaków czy do Polaków z lat 1917–1918, dotyczą jednak błahych kwestii, jak np. prośby Brytyjczyka do Rajchmana, by ten napisał artykuł do „The New Europa” na temat złej kondycji austriackiej i niemieckiej służby zdrowia. SSEES, RWSW, SEW 2/3/4, List Seton Watsona do Ludwika Rajchmana z 22 VIII 1918.

orędowników niepodległości Jugosławii czy Czechosłowacji. Do dziś w krajach Europy Środkowo-Wschodniej podkreśla się jego kluczową rolę w procesie powstania wyżej wspomnianych państw po I wojnie światowej. W Polsce ten wizjoner Europy Środkowo-Wschodniej jest jednak postacią na ogół nieznaną, co ma związek z jego postawą wobec Polaków zarówno przed, jak i przede wszystkim w czasie I wojny światowej.

Na sprawy polskie Seton-Watson patrzył z punktu widzenia interesu Wielkiej Brytanii. Uważał, że to liberalnie i demokratycznie rządzona Czechosłowacja, a nie Polska, powinna stanowić centralny ośrodek Europy Środkowej. Ponadto szkocki dziennikarz i publicysta osobiście nie darzył sympatią Polski. Uważał, że Polacy są tak samo autorytarni, jak Węgrzy, o czym miała świadczyć polityka Galicji wobec Rusinów, ponadto jako jedyni Słowianie w Austro-Węgrzech w czasie I wojny światowej wciąż byli zwolennikami austrosławizmu, liczącymi na realizację haseł trójlojalizmu. Przede wszystkim jednak za jego niechętną postawą wobec Polski stała rosyjska agenda, która przez długi czas wpływała na stanowisko Wielkiej Brytanii, niechętnie niepodległościowym dążeniom Polaków. Jednocześnie jako zwolennik słowiańszczyzny nie występował bezpośrednio przeciwko Polakom, co więcej, deklarował swoje poparcie dla promocji polskiej kultury i języka, o czym świadczy zaangażowanie na rzecz zatrudnienia polskiego lektora w School of Slavonic Studies w Londynie. Poza tym sami Polacy zdaje się, że nie doceniali znaczenia Setona-Watsona i zbyt mało zabiegali o jego uwagę, wręcz przeciwnie, często wprost, jak Lutosławski wytykając mu podwójne standardy, jakimi się wykazywał w stosunku do Polaków.

W efekcie jego zaangażowanie w sprawy polskie było powierzchowne. Niewiele włączał się w budowanie pozytywnego obrazu Polaków w oczach Brytyjczyków w latach 1915–1916, jak również doraźną pomoc polskim więźniom. Niewykluczone jednak, że nawet i ten krótki epizod nie był podyktowany wyłącznie sympatią Szkota dla Polaków, lecz jego misją infiltrowania środowiska Komitetu Informacyjnego celem jego ewentualnego wykorzystania przeciwko Austro-Węgrom. Wobec powyższego nie dziwi więc, że Seton-Watson pozostaje anonimową postacią w polskiej historiografii, gdyż z racji prezentowanej postawy trudno mówić o jego zaangażowaniu czy jakimkolwiek wkładzie w ostateczny sukces, mianowicie uznanie przez państwa Ententy II Rzeczypospolitej.

Streszczenie

W artykule starałem się zaprezentować sylwetkę Roberta Williama Setona-Watsona (1879–1951), jednego z najważniejszych brytyjskich dziennikarzy w pierwszej połowie XX w. Był on przede wszystkim specjalistą od Europy Środkowo-Wschodniej. Na początku swojej działalności proponował wielką reformę Austro-Węgier, natomiast po wybuchu I wojny światowej był on jednym z największych zwolenników rozpadu monarchii Habsburgów. W pierwszej części poddaję analizie jego działania w tej kwestii, jak również wpływ jego myśli na rząd

i opinię publiczną w Wielkiej Brytanii. W drugiej części skupiam się na jego stosunku do Polski na początku XX w. i przede wszystkim w czasie I wojny światowej. Pokazuję, dlaczego jego relacje z Polakami nie były tak dobre, jak z elitami czeskimi i słowackimi czy południowo-słowiańskimi. Zdobył on tam dużą popularność, stając się w Czechosłowacji i Jugosławii w okresie międzywojennym bohaterem narodowym.

Robert William Seton-Watson and Poles during the First World War

The article presents the figure of Robert William Seton-Watson (1879–1951), the most important British journalist of the first half of the twentieth century. He was primarily a specialist in Central and Eastern Europe. At the beginning of his activity, he was a proponent of a significant reform in Austria-Hungary, while after the outbreak of the First World War, he was one of the greatest supporters of the break-up of the Habsburg monarchy. In the first part of the text, I analyse his actions on this issue, as well as the impact of his thoughts on government and public opinion in Britain. The second part of this analysis hones in on Seton-Watson's complex relationship with Poland at the turn of the twentieth century, particularly during the First World War. It becomes evident that his rapport with the Polish people was not as amicable as with the Czech Slovak or South Slav elites. Yet, he was widely revered in these regions, even attaining the status of a national hero in Czechoslovakia and Yugoslavia during the interwar period.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Naczelny Komitet Narodowy

School of Slavonic and East European Studies, University of London

Robert William Seton-Watson

Źródła drukowane

Dyboski R., *Anglja po wojnie. Wrażenia i refleksje*, Kraków 1924.

Gow, Wilson and Staton, *Tea Producing Companies of India and Ceylon Showing the History and Results of Those Capitalised in Sterling*, London 1897.

Jeszszenszky G., *The Correspondence of Oszkár Jászi and R.W. Seton-Watson before World War I*, „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae” 1980, t. XXVI, nr 3/4, s. 437–454.
Poland's Case for Independence, London 1916.

R.W. Seton-Watson and his relations with the Czechs and Slovaks. Documents, 1906–1951, t. I, red. J. Rychlik, T.D. Marzlik, M. Bielik, Praha 1995.

R.W. Seton-Watson. Documents 1906–1951, red. J. Rychlik, T.D. Marzlik, M. Bielik, Bratislava 1995.

Seton-Watson i Jugoslaveni. Korespondencija 1906–1941, t. I–II, red. H. Seton-Watson, Zagreb–London 1976.

Seton-Watson R.W., *Absolutismus in Croatien*, London 1909.

Seton-Watson R.W., *Maximilian I, Holy Roman Emperor*, London 1902.

Seton-Watson R.W., *Racial Problems in Hungary*, London 1908.

Prasa

- „Agramer Zeitung” 1909
 „Pester Llyod” 1908
 „The Spectator” 1905, 1909
 „Wiener Sonn- und Montags-Zeitung” 1909

Opracowania

- Angerer Th., *Henry Wickham Steed, Robert William Seton-Watson und die Habsburgermonarchie*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” 1991, t. XCIX, s. 435–473.
- Bakić D., *The Serbian Minister in London, Mateja Bošković, the Yugoslav Committee, and Serbia's Yugoslav Policy in the Great War 1914–1916*, „Balcanica” 2019, nr 50, s. 173–215.
- Balikić L., *Najbolje namiere. Britanski i francuski intelektualci i stvaranje Jugoslavije*, Zagreb 2022.
- Balińska M.A., *For the Good of Humanity. Ludwik Rajchman, Medical Statesman*, New York 1998.
- Balińska M.A., *Wspomnienie o dr Ludwiku Rajchmanie*, „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 1993, t. XLV, nr 4, s. 289–294.
- Banac I., *The National Question in Yugoslavia*, London 1984.
- Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918*, Kraków 1982.
- Baumgart M., *Wielka Brytania a odrodzona Polska (1918–1933)*, Szczecin 1985.
- Baziur G., *Kwestia słowaacka a polityka narodowościowa Królestwa Węgier w latach 1848–1918*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, t. L, s. 158–174.
- Belluš S., *Seton-Watson a Slováci*, „Doklady a Rozprawy” 1952, nr 2, s. 46.
- Bennet J., *Mark Hampton, World War I and the Anglo-American Imagined Community: Civilization vs. Barbarism*, w: *British Propaganda and American Newspapers, Anglo-American Media Interactions, 1850–2000*, [red. J.H. Wiener, M. Hampton], New York 2007, s. 155–175.
- Betts R.B., *Robert William Seton-Watson (1879–1951)*, „The Slavonic and East European Review” 1951, t. XXX, s. 252–255.
- Białkowski I., *Profesor Feliks Koneczny jako prekursor nauki o cywilizacjach*, „Przegląd Geopolityczny” 2009, t. I, s. 101–118.
- Bochenek M., *Robert William Seton-Watson i jego koncepcje przebudowy Europy Środkowej w latach 1907–1918*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1991, nr 97, s. 25–39.
- Bodea C., *R.W. Seton-Watson and the Romanians, 1906–1920*, București 1988.
- Bolsover G.H., *Robert William Seton-Watson, 1879–1951*, London 1951.
- Cornwall M., *R.W. Seton-Watson and Nation-Building Clashes in Late Habsburg Space*, „Slavonic and East European Review” 2022, t. C, s. 65–94.
- Ćosić S., Grijak Z., *Figure politike – Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012.
- Davies N., *The Poles in Great Britain 1914–1919*, „The Slavonic and East European Review” 1972, t. L, s. 63–89.
- Duančić V., *Geography and Nationalist Visions of Interwar Yugoslavia*, London 2020.
- Dunin P., Poláčková Z., *The bewilderment of a Scottish historian: R.W. Seton-Watson and the Hungarian minority in Slovakia, 1918–1923*, „Studia Politica Slovaca” 2012, nr 1, s. 69–80.
- Gleise-Horstenau E. von, *Upadek Austro-Węgier*, tłum. K. Mróz-Mazur, Oświęcim 2019.
- Górny M., *Wielka Wojna profesorów. Nauki o człowieku (1912–1923)*, Warszawa 2014.
- Hanak H., *The New Europe, 1916–20*, „The Slavonic and East European Review” 1961, t. XXXIX, s. 369–399.

- Łazuga W., *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchii*, Poznań 2013.
- Marchlewicz K., *Dystans, współczucie i „znikomy interes”. Uwarunkowania brytyjskiej polityki wobec Polski w latach 1815–1914*, Poznań 2016.
- Marcuzzi S., *Britain and Italy in the Era of the Great War. Defending and Forging Empires*, Cambridge 2020.
- Matijević Z., *Isidor Kranjavi i Robert W. Seton-Watson o politici u Hrvatskoj u doba banovanja Pavla Raucha*, „Pilar. Časopis za Društvene i Humanističke Studije” 2008, t. III/VI, s. 11–21.
- Matković S., *Ivo Pilar and Robert William Seton-Watson: two Political Viewpoints on the Southern Slav Question*, „Pilar. Časopis za Društvene i Humanističke Studije” 2006, t. I, s. 17–42.
- May A.J., *R.W. Seton-Watson and British Anti-Hapsburg Sentiment*, „American Slavic and East European Review” 1961, t. XX, s. 40–54.
- McEwen J. M., „Brass-Hats” and the British Press During the First World War, „Canadian Journal of History” 1983, t. XVIII, s. 43–68.
- Messinger G.S., *British Propaganda and the State in the First World War*, Manchester–New York 1992.
- Niklewska J., *Anglicy przychylni i nieprzychylni Romanowi Dmowskiemu w świetle korespondencji z lat 1915–1917*, „Niepodległość i Pamięć” 2005, nr 21, s. 57–76.
- Nowak-Bajcar S., *Helena. Kobieta, której nie ma i która jest. Krakowska biografia Ivo Andrića*, Kraków 2013.
- Nowak-Kiełbikowa M., *Polska-Wielka Brytania w latach 1918–1923*, Warszawa 1975.
- Padol R., *Wincenty Lutosławski*, w: *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*, red. J. Miklaszewska, J. Mizera, Kraków 2000, s. 151–159.
- Péter L., *R.W. Seton-Watson’s Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power*, „Slavonic and East European Review” 2004, t. LXXXII, s. 655–679.
- Pudłocki T., *Ambasadorzy idei. Wkład intelektualistów w promowanie pozytywnego wizerunku Polski w Wielkiej Brytanii w latach 1918–1939*, Kraków 2015.
- Pudłocki T., *Uczeni przeciw „milczącej otchłani”. Współpraca Moniki M. Gardner i Romana Dyboskiego na rzecz sprawy polskiej w Wielkiej Brytanii*, „Prace Historyczne” 2014, t. CXLI, z. 1, s. 101–122.
- Rauch P., *Memoari bana Pavla Raucha*, Zagreb 2009.
- Rychlik J., Marzik T.D., *R.W. Seton Watson a Bulhaři, 1912–1919. (Příspěvek ke vztahům Velké Británie a Bulharska v letech 1912–1919)*, „Slovanské Historické Studie” 2005, nr 30, s. 167–226.
- Sanders M., Taylor P.M., *British Propaganda during the First World War 1914–1918*, London 1982.
- Saunders D., *Britain and the Ukrainian Question (1912–1920)*, „The English Historical Review” 1988, t. CIII, s. 40–68.
- Seton G., *A History of the Family of Seton during Eight Centuries*, Edinburgh 1896.
- Seton-Watson and the Treaty of London*, „The Journal of Modern History” 1957, t. XXIX, nr 1, s. 42–47.
- Seton-Watson Ch., *Czechs, Poles and Yugoslavs in London 1914–1918*, w: *L’émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles. Actes du colloque de Rome (3–5 mars 1988)*, red. P. Milza, Rome 1991, s. 277–293.
- Seton-Watson Ch., *Masaryk and Seton-Watson*, w: *T.G. Masaryk (1850–1937). Statesman and Cultural Force*, t. III, red. H. Hanak, London 1990, s. 18–23.
- Seton-Watson H., *Robert William Seton-Watson i jugoslavenske pitanje*, „Časopis za Suvremenu Povijest” 1970, t. II, s. 75–96.

- Seton-Watson H., Seton-Watson Ch., *The Making of New Europe. R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, London 1981.
- Szułdrzyński J., *Anglia i Polska w polityce europejskiej*, Jerozolima 1945.
- Zdziechowski M., *Węgry i dookoła Węgier. Szkice polityczno-literackie*, Wilno 1933.
- Zieliński J., *Teoria cywilizacji według Feliksa Konecznego*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 2019, nr 26, s. 289–303.

Tomasz Jacek Lis – dr; adiunkt w Pracowni Historii Powszechnej Nowoczesnej na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zajmuje się historią Półwyspu Bałkańskiego w XIX w., a także edytorstwem historycznym i historią społeczną. E-mail: t.lis@uj.edu.pl.

Tomasz Jacek Lis – PhD; assistant professor in the Department of Modern History at the Faculty of History of the Jagiellonian University. He specialises in the history of the Balkan Peninsula in the 19th century, and in source editing and social history. E-mail: t.lis@uj.edu.pl.